

Mangfoldighed eller forenkling i samfundsanalysen

Rasmussen, Palle

Published in:

En kritik af Pierre Bourdieus sociologi

Publication date:

1998

[Link to publication from Aalborg University](#)

Citation for published version (APA):

Rasmussen, P. (1998). Mangfoldighed eller forenkling i samfundsanalysen. I P. H. Rasmussen (red.), *En kritik af Pierre Bourdieus sociologi* (s. 15-35). LEO, Institut for Sociologi, Socialt Arbejde og Organisation.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal -

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us at vbn@aub.aau.dk providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

MANGFOLDIGHED ELLER FORENKLING I SAMFUNDSANALYSEN

Jeffrey C. Alexanders kritik af Pierre Bourdieu

Palle Rasmussen

Dette arbejdsrapport er et forsøg på at sammenfatte en omfattende vurdering af Pierre Bourdieus teorier og analyser, som den amerikanske sociolog Jeffrey C. Alexander har leveret (Alexander 1995). Vurderingen fremlægges i en stor artikel (90 sider), som kommenterer centrale begreber og temaer på tværs af Bourdieus omfattende videnskabelige produktionen. Jeg har ikke forsøgt at efterprøve rimeligheden af den måde, hvorpå Alexander citerer og referer Bourdieu, men jeg har knyttet nogle få generelle kommentarer til hans kritik.

Som baggrund vil jeg kort præsentere Jeffrey C. Alexander. Han er en central skikkelse inden for det sociologiske fagmiljø i USA. Han arbejder næsten udelukkende teoretisk, idet han forholder sig til forskellige teoritraditioner og søger at udvikle sine egne synteser. Ifølge eget udsagn var han oprindeligt inspireret af det nye venstres reformulering af marxismen, men af flere grunde bevægede han sig snart væk fra denne tradition. Sekterismen bredte sig på venstrefløj, og Watergate-krisen pegede på, at det amerikanske samfund havde en evne til selvkritik, som ikke var forståelig for marxismen. Men også på et mere generelt plan fandt han marxismen teoretisk utilfredsstillende. *“Faktisk var nymarxismens begreber om bevidsthed, handlen, fællesskab og kultur “black-boxes”*” (Alexander 1992). Med dette udgangspunkt påbegyndte han en undersøgelse af de teoretiske elementer i klassisk sociologi, først og fremmest hos Marx, Durkheim og Weber. Resultatet af dette arbejde blev fremlagt i værket *“Theoretical Logic in Sociology”* (Alexander 1982-83). Alexanders hensigt havde været *“..at vise, at Durkheim og Weber leverede omfattende teorier om den kultur, som Marx ignorerede, samt at Weber faktisk udviklede den første virkelige sociologiske syntese”* (Alexander 1992). Han endte dog med at være ganske kritisk over for både Durkheim og Weber. Den positive skikkelse blev i stedet Talcott Parsons og hans forsøg på at udvikle en omfattende teori om sammenhængene mellem samfundets processer og strukturer på forskellige niveauer, en teori som også anerkendte kulturens afgørende rolle i samfundsudviklingen.

Fra midten af 80'erne var Alexander en af de sociologer, som argumenterede for en genoptagelse og videreudvikling af den strukturfunktionalistiske tradition. Den *“nyfunktionalisme”*, som han har været med til at lancere, vil fastholde den grundlæggende opfattelse af samfundet som et sæt af elementer, der virker sammen, og dermed skaber et system, som skiller sig ud fra sin omverden. Men den vil lægge mere vægt på mikro-niveauet og den menneskelige handlen, og den vil se integration og ligevægt i det sociale system som en mulighed snarere end en præmis (Ritzer 1992, s. 603-4). Nyfunktionalismen dog mere været et program end en ramme for substantiel teoriudvikling. Alexander har også redigeret bøger og skrevet artikler om kulturteori, og senest om forståelser af det civile samfund.

1. De centrale begreber hos Bourdieu

Alexander tager udgangspunkt i den måde, hvorpå Bourdieu har afgrænset sig over den strukturalistiske kulturanalyse. Når Bourdieu kritiserer strukturalismen for at være formalistisk og deterministisk, og kalder sin egen tilgang en teori om *“praksis”* eller *“praktisk handlen”*, må man forvente at hans tilgang har både en anti-strukturalistisk og en antikollektiv karakter. Men sådan

er det ikke. Bourdieus hensigt er ikke at tydeliggøre de kulturelle normers selvstændighed over for handlen og andre ikke-kulturelle omgivelser. Hans hensigt er at nedsænke de kulturelle normer i omgivelserne, at vise at de bestemmes af andre, mere materielle kræfter. Bourdieus aktører overvældes af praksis-krav, og er derfor hele tiden i gang med at tilpasse sig til deres ydre omgivelser *overgang*

Habitus

Bourdieu definerer habitus som “et system af strukturerede og strukturerende dispositioner”. Men i analyserne viser det sig igen og igen, at habitus ikke forstås som et grundlag for handlen, der inden for visse rammer er viljebestemt og improviserende. Habitus forstås snarere som en genspejling og genskabelse af ydre strukturer. Bourdieu henviser ofte til aktørernes kreativitet, men det sker på en meget generel måde sammenlignet med f.eks. de detaljerede og systematiske analyser, som er udviklet inden for etnometodologi og samtaleanalyse. Bourdieu kritiserer disse mikro-teoretikere for ofte at se bort fra handlingernes mere strukturerede omgivelser, men det fjerner ikke behovet for at have en følsom mikro-analyse.

Habitus fremstilles som en ubevidst motiveret struktur der dannes tidligt, inden for rammerne af familien. Men den dannes ikke omkring værdier eller idealer. Hos Bourdieu bygger socialisering ikke på symbolsk interaktion og en indlært evne til at fortolke andres følelser og hensigter; det drejer sig simpelthen om barnets kontakt med den mødrende og den fædrede krop, og resultatet er en tilvænnet praktisk sans. Bourdieu regner det som en teoretisk sejr at have vist, at aktørens generalitet er “ikke-repræsenteret”, d.v.s. det er en fysisk disposition snarere end en kognitiv og moralsk evne til at gen-repræsentere bestemte erfaringer fra hverdagslivet. Bourdieus interesse for kroppen, som på en måde er fortjenstfuld, har således en bestemt karakter. Med kroppen finder Bourdieu en materiel lokalisering af de internationaliserede dispositioner, og dermed kan han se bort fra de komplekse subjektive forhold der ligger i kategorier som identitet og selv.

Alexander fremhæver at værdier har en relativ selvstændighed over for sociale strukturer, fordi idealer har et iboende universalistisk præg. Idealer har en tendens til at blive principielle, og dermed på nogle måder “upraktiske”. Samtidig har den historiske udvikling styrket religiøse og verdslige værdiers selvstændighed. For Bourdieu overføre socialiseringen ikke værdier i denne forstand, men umiddelbare genspejlinger af det materielle livs hierarkiske strukturer. Der er altså tale om en materie-reflekterende snarere end en kulturelt formidlet opfattelse af socialisering og familieliv.

Stort set alle former for moderne psykologi regner ifølge Alexander med, at personlighedens vækst indebærer en “generalisering” af motivationsstrukturer, i den forstand at de fjerner sig fra den præcise overensstemmelse med ydre betingelser. Tænkningen bevæger sig fra at referere til ting og personer, til også at referere til regler, og til forholdet mellem regler og aktørens individualitet.

Begrebsliggørelse af denne sammenhæng mellem de sociale omgivelser og disse kognitive og moralske processer er et særdeles vanskeligt problem; men for Bourdieu stiller problemet sig slet ikke på grund af den måde, han har formuleret sit habitusbegreb på. Habitus binder aktørerne tæt til den ydre sociale verden, og tillader dem ikke at generalisere over for den. Da habitus ikke har nogen virkelig uafhængighed af sine strukturerede omgivelser kan begrebet ikke bruges til at etablere en virkelig sammenkædning af mikro- og makro-niveauerne. Bourdieu er ikke i stand til

at begrebsliggøre en afstand, et kritisk rum, mellem de mentale strukturer og de sociale betingelser, de fremstår af.

Alexander sammenligner kort habitus-begrebet med nogle andre teoretiske tilgange til sammenhængen mellem psyke, handlen og omgivelser. En af dem er psykoanalytisk tænkning om selvet, som klart adskiller sig fra Bourdieus tilgang (se f.eks. Larsen mf.l. 1994). Selv i de mest sociologiske tillemplinger rummer den psykoanalytiske tilgang en opfattelse af selvet som en "identitet", der har selvstændiggjort sig over for de betingelser, der har skabt den.

En anden tradition, som Bourdieus habitus-tænkning adskiller sig fra, er Sartres form for marxisme. Sartres aktører har rolle-distance, selvbevidsthed og en projektiv orientering mod fremtiden (se f.eks. Sartre 197x). Det skyldes bl.a. at Sartre fortsat havde rødder i fænomenologien, og at hans begrebsliggørelse af individets omgivelser tog udgangspunkt i "knaphed" som generelt fænomen frem for i økonomiske strukturer.

Alexander peger også på en tredje teoretisk tradition, som habitus-tænkningen falder bag om. Det er kulturelt orienteret socialpsykologi, som f.eks. hos Moscovici (1993). Denne tilgang anerkender, at der foregår kulturel internalisering, men fremhæver samtidig, at denne giver selvet adgang til kollektive repræsentationer, som kan udgøre ressourcer for en uafhængighed i forhold til socialt dominerende værdier og institutioner.

Alexander understreger, at hans kritik ikke går på, at Bourdieus teori skulle være statisk eller ligevægtsorienteret. Bourdieu forholder sig faktisk til social forandring, og har kunnet bruge sit habitus-begreb til at forklare sociale bevægelser og kriser. Men forandringerne ses ikke som udtryk for, at aktørerne i deres handling søger mod selvstændighed. Der er tale om sammenstød mellem strukturer, om systemisk udviklede diskontinuiteter.

Bourdies teoretiske hovedinteresse i spørgsmålet om forandring er ifølge Alexander at tilbagevise den vilje-bestemte, den identitets- eller værdi-genererede dimension i kritisk forandring. Forandring i handlingerne hos en en gang formet (social)karakter er betinget af forandringer i aktørens ydre omgivelser.

Strategi

En væsentlig del af Bourdieus analyser bygger på et begreb om strategi, som er komplementært til habitus-begreber, men også delvis i modsætning til det. Her er aktørernes alternativ til at følge traditions- og magtbestemte regler hverken improvisation eller habitus, men rationel begrengning - strategiudvikling - udøvet i mange forskellige sammenhænge. I disse analyser bunder aktørens relative uafhængighed af kollektive rammer ikke (som i habitus-teorien) i subjektivitet eller livserfaring, men i at det realistisk er umuligt at kende alle reaktionerne på en strategisk handling.

Bourdieu begrebsliggør således aktørers motiver som udtryk for en rent strategisk rationalitet. Med denne fokusering på strategisk handlen bliver altruistisk adfærd en umulighed. Handlen er pr. definition instrumentel. Også tilsyneladende altruistiske handlinger er i realiteten udtryk for strategier. Det samme er tilfældet, når autoriteter afstår fra fysisk vold, men i stedet (med Bourdieus terminologi) udøver symbolsk vold. *"Med denne teoretiske ligegyldighed over for de etiske muligheder for en historisk bevægelse væk fra fysisk herredømme, benægter Bourdieu implikationerne af den civiliseringsproces, som tænkere som Freud og Elias forstod så godt: Det*

er netop den manglende evne til at sublimerer vold til mere symbolske former for aggression der skaber de psykologiske betingelser for de mest drastiske omvæltninger i nutidens liv” (Alexander, s 151).

Alexander ser en teoretisk modsætning mellem to forskellige udgaver af Bourdieus teori om praktisk handlen. Den ene lægger vægt på ikke-rationel handlen og den objektivt konstruerede habitus, den anden lægger vægt på rationelle motiver og deres objektive resultater. Bourdieu kan ikke reelt opløse denne modsætning, men som svar på den formulerer han tesen om den ubevidste strategi. Ifølge denne styres menneskers handlen af en rationalitet, som er ubevidst, men som ikke desto mindre fungerer som en økonomisk nyttemaximering. Dette opfatter Alexander som en ringe begrebsdannelse. Handlen kan ikke på en gang være helt i gennem rationel og ikke-rationel. *“Internaliseret, normativ orden og rationel handlen er som olie og vand: De kan placeres ved siden af hinanden, men de kan ikke blandes. Hvis aktører kun er beregende væsner, kan genstanden for deres beregning så afgjort være normer; men disse normer kan ikke samtidig udgøre de beregnende agents karakter (habitus). Normer, som kun er genstand for beregning, kan kun være andres normer, ikke aktørens egne”*(Alexander, s 155).

Bourdieu opfatter selv sit begreb om ubevidst strategidannelse som en teoretisk gevinst. Og han bruger det ifølge Alexander som grundlag for at fremstille handlen på alle livsområder som instrumentel, som en stadig søgen efter profitter.

Felt og homologi

Det er blevet hævdet, bl.a. af Bourdieu selv, at gennem indførelsen af sin teori om felter har Bourdieu gjort sin samfundsmodel mere følsom over for virkelighedens kompleksitet. Bourdieu er hermed blevet mindre afhængig af marxismens skematiske samfundsopfattelse. Teorien om felter lægger vægt på, at det sociale liv rummer differentierede sociale områder, som hver har deres selvstændige, ikke-økonomiske karakter.

Dette accepterer Alexander imidlertid ikke. Efter hans opfattelse bevæger felt-analysen sig på et mindre principielt og mere empirisk niveau end de elementer i Bourdieus teori, som er omtalt i det foregående. Den repræsenterer en specificering og uddybning af Bourdieus analyse, men det får ikke konsekvenser for analysens teoretiske præmisser. *“Bourdieu indfører i sin felt-teori ikke opfattelser om handling og orden, som er mindre reduktionistiske og mere fler-dimensionale end de dele af hans arbejde, som vi har undersøgt indtil videre. Det er fortsat interesser Bourdieu beskæftiger sig med, ikke kulturelt tilvænnede motiver som udviser en kritisk kapacitet fordi de frembringes via socialisering inden for en relativt autonom kultur”*(Alexander, s. 158).

En del af Bourdieus analyser kan læses sådan, at han ser felterne som er delvis selvstændige institutionelle områder domineret af eliter, hvis magt bygger på denne relative autonomi. F.eks. har Bourdieu peget på, hvordan videnskabsmænd har et engagement i opretholdelsen af en videnskab, som socialt er i stand til at opretholde sin autonomi over for alle slags magt (Bourdieu 19xx, s 169). Dette er en tendens i felt-analysen, som kan fortolkes i forlængelse af Weber og hans efterfølgere, især deres diskussioner af social “closure”. Men Alexander hævder, at Bourdieu i de fleste tilfælde ikke forstår felterne på denne måde. I stedet fremstiller han ved mange lejligheder hvert felt som et mikrokosmos, der afspejler de overordnede samfundsmæssige organiseringsprincipper. I forbindelse med det naturvidenskabelige felt taler Bourdieu f.eks. om, at dette felts tilsyneladende autonomi bygger på, at de dominerende klasser giver naturvidenska-

ben en autonomi, der svarer til den interesse disse klasser har i de økonomiske anvendelser af videnskabelige teknikker. Også i andre systematiske undersøgelser af felter fastholder Bourdieu omhyggeligt, at det analyserede felt skal indplaceres i en bredere kamp mellem de sociale klasser i det senkapitalistiske samfund.

Selv om Bourdieu således tilkender hvert sociale område har en vis autonomi, forstår han samtidig hvert område forstås som et mødested for beregning og profit-orientering. *“For det er hvert felts objektive materielle struktur, som former aktørens habitus og målretningen i enhver felt-specifik handling. Og disse strukturer er tæt knyttet til de objektive strukturer i det kapitalistiske samfund som helhed, idet de (adumbrate), udtrykker og gentager disse strukturer”* (s 161).

Bourdieus foretrukne begreb til at beskrive denne sammenhæng mellem felter og overordnede samfundsstrukturer er “homologi”. Alexander finder det sigende, at Bourdieu har valgt netop dette ord. Han kunne have valgt ord som differentiering eller selvstændiggørelse. Når han ikke gjorde det, må det være udtryk for, at han ønskede at signalere overensstemmelse og determination. “Homologi” i Bourdieus forståelse svarer til “korrespondens” i megen marxistisk teori (et eksempel fra uddannelsesforskningen, som Alexander ikke nævner, er Bowles & Gintis 1976). Homologi-begrebet er især udviklet hos Lucien Goldmann i hans analyser af forholdet mellem litteratur og samfund (Goldmann 197x). Homologi lægger op til en form for sammenhæng, som kan beskrives som en ekko-proces, der genskaber grundlæggende ensartede strukturer på forskellige områder, men undgår af beskrive processen som en kopiering eller genspejling. Homologi-begrebet lægger ikke op til autonomi i den forstand, at strukturerne inden for de forskellige felter kan have så meget selvstændighed, at de kan virke tilbage på og ændre deres strukturelle omgivelser.

Kommentarer

Nogle af de kritikpunkter, som Alexander formulerer, kan jeg ikke vurdere, fordi mit overblik over Bourdieus arbejder ikke er tilstrækkeligt. Det gælder f.eks. påstandene om, at Bourdieu reelt underkender kreativiteten hos aktørerne på mikroplanet, og om at Bourdieu vakler mellem at se aktørers praksis som udtryk for habitus og som udtryk for strategisk beregning.

Men jeg synes det er rigtigt, at Bourdieus habitusbegreb undervurderer den rolle, som ideer og ide-baseredemotiver spiller for menneskelig praksis. Praksis er ikke kun præget af dispositioner, som aktører internaliserer som led i deres opvækst- og livsomstændigheder; den er også præget af ideer og forestillinger om ønskværdige mål, som er generelt tilgængelige i samfundet, og som aktører tilegner sig i samspil med de internaliserede dispositioner. Den manglende forståelse af dette er en svaghed, som Bourdieus habitusbegreb deler med flere andre teoridannelser, bl.a. den psykoanalytisk baserede socialisationsteori, der er udviklet i Tyskland.

Jeg synes også Alexander har ret i, at Bourdieu ofte fremstiller menneskelig handlen som meget instrumentel og strategisk. Det er en tendens, som ligger allerede i Bourdieus anvendelse af begrebet kapital til at beskrive individers og gruppers ressourcer på det sociale og kulturelle område, og i forestillingen om, at kapital er “omsættelig” fra felt til felt. Det er uden tvivl korrekt, at menneskelig handlen på de fleste livsområder har et stærkt strategisk element; men dette element er ikke det eneste, og Bourdieu tager for lidt højde for andre elementer.

Jeg finder også homologibegrebet utilfredsstillende, fordi det signalerer en overensstemmelse mellem strukturer på forskellige niveauer uden at klargøre karakteren af denne overensstemmelse. Men de udelukker ikke, at homologier faktisk findes i nogle sammenhænge, og at deres karakter kan præciseres. Homologibegrebet kan opfattes som en arbejdshypotese. Men Alexander afviser den på forhånd. Det opfatter jeg mere som udtryk for hans generelle modvilje mod den marxistiske tradition.

2. Teori og empiri

Bourdieu hævder ofte, at han i sin empiriske forskning tilnærmer sig den sociale verden på en "objektiv", uhildet måde. Men det accepterer Alexander ikke. Han ser de empiriske undersøgelser som uddybninger og konkretiseringer af præmisser og modeller, som er komplekse, men i sidste ende reduktionistiske. De empiriske undersøgelser rummer stof-rige beskrivelser af områder i nutidens samfund, men giver samtidig en meget forenklet og spekulativ fremstilling af disse samfunds karakter.

Alexander diskuterer forholdsvis udførligt en række af Bourdieus undersøgelser af felterne uddannelse og forskning. Uddannelse behandler Bourdieu først og fremmest som en institution, der reproducerer de givne klasserelationer ved at levere den retfærdiggørende ideologi, som tillader de privilegerede klasser, der er hovedbrugerne af uddannelsessystemet, at se deres succes som udtryk for naturlige, personlige anlæg. Skolernes pædagogiske praksis bygger implicit på den forudsætning, at eleverne i forvejen er indforståede med den herskende kultur, og favoriserer derfor dem, der via deres familiebaggrund har denne indforståethed (henvisning til Bourdieu og Passeron). Dette svarer til tidligere marxistiske analyser af uddannelsessystemet; men Bourdieus analyse nuanceres af habitusbegrebet, som viser at reproduktionen må forstås på en mere nuanceret måde, som en psykologisk og kulturelt præget proces. Opretholdelsen af uligheder baseret på rigdom og magt kan kun lade sig gøre, fordi ulighederne omsættes til psykiske strukturer, som manifesterer sig som personlige og individuelle kvaliteter. Klasse-kvaliteter mystificeres til individuel karisma. Men samtidig med at skolen mystificerer de sociale forskelle, rationaliserer den dem også. Forskellene omsættes til et abstrakt medium, og de enkelte individers præstationer lader sig sammenligne og rangordne på standardiserede skalaer. Det bidrager til udbredelsen af markeder, hvor kulturel kapital frit kan cirkulere.

Bourdieu analyser af uddannelse kan anfægtes på forskellige måder. Alexander mener, at de empirisk slet ikke stemmer med de fleste undersøgelser af mobilitet og status-opnåelse i industrielle samfund. Bourdieu har til tider afvist sådanne undersøgelser som atomistiske eller funktionalistiske (siger Alexander), men han har aldrig reelt forholdt sig til deres resultater. Selv om de nævnte undersøgelser ofte har teoretiske svagheder, peger de overbevisende på, at opnået uddannelse ikke kun kan afledes af faderens erhverv, men også er resultat af en selvstændig indsats, som har omfattende konsekvenser for den sociale mobilitet. Alexanders ærinde er dog ikke en empirisk efterprøvning af Bourdieus resultater. Han vil først og fremmest argumentere for, at Bourdieus analyser i realiteten ikke er empiriske. De er ikke et forsøg på at konfrontere den empiriske verden, men snarere på at specificere og uddybe de bredere ideer og opfattelser, som Bourdieu har formuleret, og som Alexander også kritiserer i artiklen. .

Også i sine analyser af det videnskabelige felt fremstiller Bourdieu individuel og gruppevis handlen inden for dette felt som gennemført strategisk og kalkuleret. Der lægges vægt på forskeres og universitetslæreres mulighed for at skaffe sig status og indflydelse (f.eks. ved at have

dygtige og anerkendte elever), ikke på deres forfølgelse af bestemte ideer eller søgen efter sandhed. Kampe inden for de højere uddannelsers felt ses ikke som udtryk for forskellige, relativt selvstændige aktør-positioner. Habitus er, også hos forskere universitetslærere, en formidlingskategori, ikke bærer af en selvstændig dynamik.

De problematiske konsekvenser af Bourdieus tilgang til det intellektuelle felt bliver tydelige i hans analyser af samfundsteori. Det gælder f.eks. hans studie af Heidegger, som Alexander opfatter som stærkt reduktionistisk. *“Bourdieu insisterer på, at Heideggers filosofi ikke må ses som en individuel frembringelse men et fænomen skabt af et felt, der på en kamoufleret måde gentager den sociale struktur udenfor (...) Det filosofiske felt bliver et mødested for magtkampe, som blot er oversat fra klassefraktioner i de bredere omgivelser”* (Alexander, s 172) I forlængelse heraf taler Alexander om *“nedværdigelse af den intellektuelle autonomi”* (smst).

I sine analyser af massekultur bygger Bourdieu på en genspejlingsmodel, som ligger tæt op ad marxismen. Han hævder, at forskelle i forbrug og smag afspejler forskelle i arbejds erfaring og livsvilkår. Bourdieu bruger i disse analyser et sprog inspireret af semiotikken, idet han beskriver smagen i binære modsætninger, som f.eks. høj over for lav, varm over for kold, højlydt over for stilfærdig. Men til forskel fra semiotikken fortolker Bourdieu disse modsætninger håndfast som afspejlinger af “virkelige” modsætninger i menneskers livsvilkår. Det fysisk betodede arbejde og de begrænsede muligheder for intellektuel udvikling i arbejderklassen betyder, at medlemmer af denne klasse udvikler en forenklet og realistisk æstetik, som ikke kan værdsætte abstraktion. Omvendt med de befolkningsgrupper, som via deltagelse af informationsbaserede arbejdsprocesser har opbygget en distancering fra det konkrete. Bourdieu mener at kunne forklare alle forskelle i smag og forbrug ud fra sådanne dispositioner, selv forskelle i smag for malerkunst eller for musikinstrumenter. Samtidig fastholder han, at forbruget af kulturelle produkter ikke handler om at søge efter mening, men om at erhverve symbolsk kapital. *“Kort sagt, symboler er varer, og handlen er instrumentel i forhold til dem”* (Alexander, s 177). Når befolkningsgrupper orienterer sig mod en ny stil, eller søger at bevare en gammel, træffer de strategiske beslutninger baseret på overvejelser om gevinster og omkostninger.

Alexander har sagt, at han ikke vil forsøge at give et empirisk korrektiv til Bourdieu. Men han finder det vanskeligt ved at lade være med at protestere det forvrængede billede af arbejderklassen, som han finder Bourdieus arbejde. Bourdieu fremstiller arbejderklassen som en befolkningsgruppe, der på grund af deres undertrykkende arbejdsvilkår og nærhed til naturen ikke kan udvikle en smag, som tilskriver fysiske varer ideologiske dimensioner, og heller ikke kan udøve rationel dømmekraft i det politiske liv. Alexander henviser her til Craig Jenkins (se bl.a. Jenkins 199x), som med baggrund i den engelske kulturelle marxisme også skarpt har kritiseret Bourdieus fremstilling af arbejderklassen. Fordi kultur hos Bourdieu i den grad reduceres til materielle omstændigheder, har han heller ikke blik for modkultur og folkelige kulturer.

Alexander mener som nævnt, at Bourdieu undersøgelser, på trods af deres stof-rigdom og mangfoldighed, giver et forenklet og spekulativt billede af de grundlæggende træk i nutidens samfund. Dette billede er meget afhængigt af den ny-marxistiske tradition, selv om Bourdieu ofte har kritiseret netop denne tradition. Alexander ser en tvetydighed i den inspiration, som Bourdieu henter fra den marxistiske tradition. I sine mest generaliserede og teoretiske fremstillinger trækker meget på praksis-teorien hos den unge marx, og på tilsvarende Hegel-inspirerede formuleringer hos Sartre og Wittgenstein. Men i de empiriske studier bruger han i langt højere grad teorierne om

relativ autonomi og determination i sidste instans, som blev formuleret af Althusser og hans elever. Når Bourdieu udforsker et socialt felt analyserer han det først som et område for en kamp om felt-specifikke goder. Samtidig viser han imidlertid, at denne kamp blot tjener til at justere den bredere konflikt mellem de gamle og nye klassefraktioner i det kapitalistiske samfund.

Teori og kritik

Bourdieu opfatter sin sociologi som kritisk teori. Han fremhæver, at samfundsvidenskaben aldrig må generalisere ud fra empirisk råmateriale. Det empiriske materiale skal oparbejdes, distanceres, fortolkes teoretisk. Og en væsentlig dimension i denne proces er at aflive myter og demaskere reelle strukturer og processer. I denne forstand er intentionen frigørende. Spørgsmålet er så, hvordan man kan begrunde sandhedsværdien af denne type forskning. Faktisk anvender Bourdieu to forskellige former for argumentation, når han skal hævde sandhedsværdien i analyser og vurderinger. (1) han afviser andres vurderinger ud fra det synspunkt, at de er præget af de sociale sammenhænge og interessesammenhæng, de er formuleret inden for. (2) han henviser til den videnskabelige disciplins (sociologiens) evne til at overskride snævre vurderingskriterier, at udvikle og bruge systematiske procedurer for at forstå virkeligheden. Således havner han alligevel i en grundlæggende empiricistisk argumentation for, at teorier om samfundsforhold kan dække lovmæssigheder, som kan valideres og falsificeres som i naturvidenskaben.

I de senere år har Bourdieu flere gange hævdet, at hans arbejde kan karakteriseret som en refleksiv sociologi (jfr. Bourdieu & Waquerant 199x). Denne refleksivitet forstår han i de fleste tilfælde i sammenhæng med sociologiens kvaliteter som disciplin. Socio-analysen kan frembringe og fremlægge viden om de sociale kræfters tvang, og så kan de vidende aktører frigøre sig fra tvangsmekanismerne. Sociologien kan forøge aktørernes refleksivitet. Men - det er jo netop evnen til dette, som systematisk fornægtes i Bourdieus teorier om handlen, habitus og felter. Og i sine mere systematiske analyser af det videnskabelige felt har Bourdieu netop omhyggeligt afvist, at samfundsvidenskab er et resultat af refleksivitet i forhold til de sociale strukturer. I disse analyser fremstilles radikal tænkning, lige som alle andre slags tænkning, som en strategi, baseret på beregning og sigtende mod at opnå dominans eller andre fordele.

Alexanders opfattelse af disse spørgsmål er, at det er ikke primært disciplinbaseret objektivitet, som giver sociologer deres kritiske indfaldsvinkel, men derimod moralske vurderinger den empiriske verdens normative mangelfuldhed. Og disse vurderinger er på væsentlige måder uafhængige af forskernes strukturelle positioner. Evnen til kritisk vurdering har rod i et socialt frembragt selv, som ikke bare er en habitus, men også indebærer en individualiserende bestræbelse, og som trækker på en kulturel tradition hvor søgen efter retfærdighed er en væsentlig værdi. Disse elementer i grundlaget for en kritisk samfundsvidenskab kan Bourdieu ikke tematisere, og det begrænser hans evne til selvkritisk refleksivitet.

Kommentar

De eksempler, som Alexander fremdrager fra Bourdieus empiriske analyser, underbygger nogle af hans generelle kritikpunkter. Det gælder især kritikken af den instrumentalistiske og strategiske bias i Bourdieus forståelse af handlen.

Generelt synes jeg dog, at kritikken præges af en uheldig tendens til at affærdige værdien af empiriske analyser. Selv om Alexander argumenterer for kompleksitet og imod forenklede teoretiske modeller, er det tydeligvis hans opfattelse, at kompleksiteten nødvendigvis skal

udtrykkes i teoretiske modeller, og at empirisk forskning kun er interessant som et redskab til dette. Heroverfor vil jeg hævde, at empirisk forskning er med til at skærpe samfundsforskningens fornemmelse for kompleksitet, selv om dette ikke fuldt ud finder teoretisk udtryk. Der er væsentlige dimensioner i den sociologiske tænkning, som ikke udvikles gennem arbejdet med teorisynteser, men derimod gennem forsøget på at give holdbare repræsentationer af "virkeligheden" på forskellige områder af samfundslivet.

Når Alexander kritiserer Bourdieus fremstilling af arbejderklassens habitus, har han formodentlig i et vist omfang ret. Men grundlaget for hans kritik er problematisk; han går ud fra, at mennesker i arbejderklassen nødvendigvis må være mere nuancerede, bevidste og kulturelt alsidige end det billede, Bourdieu tegner. Her vil jeg igen mene, at Bourdieus fremstilling må accepteres som en arbejdshypotese, selv om den heller ikke svarer til mit menneskeideal. Spørgsmålet er så, om Bourdieus og hans medarbejders undersøgelser i tilstrækkelig grad har dækket forholdene i arbejderklassen. Det har andre før Alexander sat spørgsmålstejn ved. Det må dog nævnes, at Bourdieu m.fl. for et par år siden udsendte en omfattende analyse af forskellige grupper af marginaliserede i Frankrig (Bourdieu m.fl. 199x).

Ifølge Alexander bruger Bourdieu to typer argumentation for at begrunde sine kritiske analysers sandhedsværdi, nemlig (1) kritik af socialt betinget bias i andres vurderinger, og (2) henvisning til den sociologiske faglighedens evne til at overskride snævre vurderingskriterier. Jeg er enig i, at den første form for begrundelse er uholdbar. En analyse af påstandes sociale bias fritager ikke for at efterprøve påstandenes sandhedsværdi. Derimod er jeg ikke enig med Alexander i, at en henvisning til den sociologiske faglighed er empiricistisk. Denne faglighed kan og bør rumme teoretiske og empiriske procedurer til at opnå og efterprøve viden om samfundet.

Derfor synes jeg også, at Alexander lægger ensidig vægt på de moralske vurderinger som grundlag for kritisk samfundsvidenskab. Der er ingen tvivl om, at moralske vurderinger spiller en rolle, og at kritikken ikke bare udspringer af samfundslivets indre modsætninger. Men de moralske vurderinger skærpes og udvikles i samspil med den samfundsvidenskabelige faglighed.

3. Magt og demokrati

I sine empiriske studier har Bourdieu belyst mange elementer i samfundslivet. Men der er emner, som han sjældent tematiserer, og de siger måske også noget om hans forståelse af nutidens samfund. Alexander finder det i hvert tilfælde påfaldende, at Bourdieu stort set ikke tematiserer det formelle demokrati, det civile samfund og offentligheden. Han tilkender tilsyneladende ikke disse forhold en væsentlig empirisk, og endnu mindre en moralsk, rolle i nutidens samfund. Og når Bourdieu tilsyneladende ikke har nogen forståelse for politikens specifikke område, og endnu mindre for moralens, har han ifølge Alexander ikke nogen holdepunkter for at skelne (i politisk og moralsk forstand) mellem en autoritær og en demokratisk orden, mellem et demokrati baseret på ulighed og et mere socialt retfærdigt demokrati, eller et fascistisk samfund fra et totalitært venstreorienteret samfund.

Bourdieu har en enkelt gang, i en forelæsning holdt i Østberlin i 1989, eksplicit diskuteret de særlige forhold ved samfund af Sovjetunionens type. Her udvikler han en sociologisk model for statskommunismen, som overhovedet ikke henviser til spørgsmål som forsamlingsfrihed, stemmeret, eller undertrykkelsen af kritisk offentlig diskussion. Bourdieus hovederinde er at påpege de fundamentale ligheder mellem statssocialistiske og demokratiske kapitalistiske

samfund. Begge samfund bygger på samme modsætning mellem undertrykte og undertrykkere. Den væsentligste forskel ligger i, at den politiske kapital er mere centraliseret i Sovjet-samfundene (et træk, som Bourdieu iøvrigt også finder i de skandinaviske velfærdssamfund). Men han nævner ikke eksistensen af parlamentarisk demokrati og offentlighed som en væsentlig forskel.

Bourdieu har i anden sammenhæng vendt sig stærkt mod begrebet offentlig mening. Hvor mange opfatter det 19. århundredes saloner som miljøer for offentlig diskussion og politisk debat, ser Bourdieu dem som fora, hvor snobberiet blev sat i system som led i markeringen og udbredelsen af sociale forskelle. Han tilkender hverken opinionsundersøgelser eller pressen en rolle i udkrystalleringen af politiske holdninger. Når politiske partier eller ledere hævder at kæmpe for "folket", opfatter Bourdieu det som symbolske strategier, hvis hensigt kun er at gavne partierne eller lederne selv. Det er samme begrænsning som præger Bourdieus karakteristik af det videnskabelige felt: Hen tilkender ikke ideerne og værdierne nogen selvstændig kraft til at igangsætte handlinger, som ikke i forvejen er givne ud fra den givne samfundsstruktur og interessekonstellation. Alexander spørger (retorisk) om Bourdieu også ville underkende betydningen af Ghandi eller Martin Luther King eller Karl Marx på denne måde?

Når Bourdieu beskriver staten, sammenfletter han symbolsk og materielt herredømme så tæt, at det er svært at forestille sig nogen substantiel form for demokrati. Med henvisning til Weber skriver han, at staten monopoliserer "den legitime brug af fysisk og symbolsk vold" (Raisons Practiques, p. 107). Heroverfor hævder Alexander, at det var meget bevidst, når Weber kun henviste til statens monopol på fysisk vold. Han ville understrege, at selv om den moderne stat repræsenterede en stærk koncentration af magt, var de undertryktes mentale strukturer ikke uden videre underlagt denne. De principper, hvormed styringen legitimeres, er efter Webers opfattelse relativt uafhængige af både de undertrykte og undertrykkerne. Legitimitet er ikke bare noget magten kan skaffe eller skabe sig, den må i en eller anden forstand tildeles af dem, som er underkastet magten. Uden denne indsigt kan eksistensen af politisk opposition og demokrati ikke forstås sociologisk. Men det er netop situationen i Bourdieus sociologi, mener Alexander. Han understreger, at hans kritik ikke gælder Bourdieus egen politiske praksis; han er klar over, at Bourdieu jævnlige har forsvaret individers rettigheder over for undertrykkende regimer. Men den universalisme, som er grundlaget for en sådan politisk praksis, kan ikke finde nogen teoretisk forklaring hos Bourdieu.

Kommentar

For mig at se har Alexander har ret i, at Bourdieu har for lidt forståelse for politiske strukturer og praksisser, og at det svækker hans analyser af nutidens samfund. Det er for så vidt paradoksalt, i betragtning af at han har beskæftiget sig så meget med magt. Det det har først og fremmest været spørgsmålet om, hvordan magt og status ophobes og genskabes inden for forskellige samfundsområder, ikke så meget om hvordan magt udøves i forbindelse med politiske beslutningsprocesser og politiske deltagelse.

Det er selvfølgelig klart, at enkelte samfundsforskere, uanset hvor ihærdige de er og hvor mange medarbejdere de kan mobilisere, ikke kan dække alt. I den forstand er det måske lidt urimeligt at bebrejde Bourdieu hans manglende interesse for politikens og demokratiets nuancer. Men på den anden side: Demokratiernes karakter og befolkningernes deltagelse i demokratiet er faktisk væsentlige elementer i hverdagslivet i nutidens samfund. Derfor burde det også belyses bedre i et

samfundsanalytisk projekt, der er så bredt og ambitiøst som Bourdieus.

4. Opsummering

Alexander afrunder sin kritik med følgende formulering: “*Kun en teori som analytisk er mere differentieret end Pierre Bourdieus kan tage fat i den empiriske differentiering af de samfund vi lever i i dag, med de nye muligheder for frihed og solidaritet som disse samfund rummer, og med de dramatiske sociale konflikter og nye form for undertrykkelse, som differentieringen så ofte fører til*” (Alexander 1995, s 194).

Som det fremgår af kommentarerne i det foregående, mener jeg at nogle af Alexanders kritikpunkter rammer væsentlige svagheder i Bourdieus arbejde. Men jeg er meget skeptisk over for den generelle linie i kritikken. Det er også tydeligt, at Alexander ligger langt fra enhver marxisme eller kritisk teori. Alexander efterspørger i vidt omfang noget bestemt, nemlig en sammenhængende teoribygning med logisk konsistens og stringens. Empiriske resultater interesserer ham kun for så vidt de bidrager til dette. Men det er en for snæver opfattelse af samfundsvidenskaben. Både teoriudvikling og empirisk forskning (i bred forstand, også omfattende analytiske kommentarer til aktuelle samfundsspørgsmål) er med til at skærpe opmærksomheden over for samfundslivets kompleksitet.

Når samfundsforskere opnår bred international anerkendelse eller ligefrem berømmelse, bliver de genstand for kritiske eller ukritiske fortolkninger fra mange sider, og de bliver i mange sammenhænge bedt om at udlægge deres egne resultater og teorier. Habermas og Giddens er oplagte eksempler. Dette skaber en bestemt form for refleksivitet, nemlig en bevidsthed om andres vurdering af en egen indsats. En oplagt reaktion på denne situation er en bestræbelse for at forklare sig og korrigere misforståede udlægnings. Det bliver en selvstændig opgave at tydeliggøre forudsætningerne for, sammenhængen i og betydningen af ens egne bidrag til samfundsforskningen. Dette kan være en frugtbar, for så vidt det fører til skærpelse og udbredelse af væsentlige indsigter. Men det kan også svække beredskabet og energien til nytænkning og nye undersøgelser.

Også Bourdieu har i årevis været genstand for udlægnings og spørgsmål fra mange sider. Og en del af hans arbejde er også udtryk for “berømteds”-refleksivitet, bl.a. bogen om refleksiv sociologi (Bourdieu & Wacquerant 199x) og hans nye bog med “Pascalske Meditationer” (se omtalen hos Østerberg 1998). Men jeg ser det som en stor styrke hos Bourdieu, at han løbende har fortsat sit arbejde med empirisk baserede analyser af forskellige dele af samfundslivet.

Litteraturliste (ikke færdig)

Jeffrey C. Alexander (1982-83): *Theoretical Logic in Sociology*. Bd. I - IV. Berkeley: University of California Press.

Jeffrey C. Alexander (1992): “An Autobiographical Sketch”, in Ritzer (1992), s 600-601.

Jeffrey C. Alexander (1995): “The Reality of Reduction: The Failed Synthesis og Pierre Bourdieu”. In: Alexander: *Fin de Siècle Social Theory*. London: Verso.

Pierre Bourdieu (1996): *Af praktiske grunde*. København: Reitzel.

Pierre Bourdieu & Loic C. D. Wacquant (1996): *Refleksiv sociologi - mål og midler*. København: Hans Reitzel.

Stanley Bowles & Berbert Gintis (1986): *Education in Capitalist America*. London: Routledge and Kegan Paul.

Lucien Goldmann (1993): *Om marxistisk metode. Litterære og filosofiske essays*. København

Kirsten Larsen m.fl. (red. - 1994): *Arbejde og subjektivitet*. Roskilde Universitetscenter: Erhvervs- og Voksenuddannelsesgruppen.

Serge Moscovici (1993): *The Invention of Society: Psychological Explanations for Social Phenomena*. Oxford.

George Ritzer (1992): *Sociological Theory*. Third Edition. New York: McGraw-Hill.

Jean-Paul Sartre (197x): *Kritik af den dialektiske fornuft*. København: Vinten.

Dag Østerberg: "Bourdieu's generelle sosiologi og sosialfilosofi", in *Sociologisk tidsskrift* nr. ½ 1998. Oslo: Universitetsforlaget.